

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Fakulta sociálních studií

Institucionální sborník Fakulty sociálních studií
Ostravské univerzity v Ostravě

Kolektiv autorů

Ostrava 2014

**Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií**

**INSTITUCIONÁLNÍ SBORNÍK
FAKULTY SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
OSTRAVSKÉ UNIVERZITY V OSTRAVĚ**

Kolektiv autorů

Ostrava 2014

Obsah

Předmluva	4
Social Exclusion and Spatial Segregation as a Problem of Social Policy and as a Topic for Social Professions (<i>Detlef Baum</i>)	5
Sociální stát ve věku přístupu (<i>Jan Keller</i>)	16
Jak se učí výzkum výzkumem? (Aneb proč integrovaný výzkumný přístup nemůže být výzkumným přístupem smíšeným) (<i>Ivana Loučková</i>)	30
Sociální práce očima klientů (<i>Eva Nedomová, Iva Tichá</i>)	46
Governance sociální exkluze: případová studie Ostrava (<i>Iva Tichá</i>)	60

Název: Institucionální sborník Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

Kolektiv autorů: Detlef Baum, Jan Keller, Ivana Loučková, Eva Nedomová, Iva Tichá

Recenzenti: Jelena Petrucciová, František Znebejánek, Pavel Navrátil

© Detlef Baum, Jan Keller, Ivana Loučková, Eva Nedomová, Iva Tichá, 2014

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

ISBN 978-80-7464-539-6

Jak se učí výzkum výzkumem? (Aneb proč integrovat výzkumný přístup nemůže být výzkumným přístupem smíšeným)

doc. RNDr. Ivana Loučková, CSc.

Abstract: This article was written as a requirement of the grant project expansion and development of the scientific research team of the University of Ostrava, Faculty of Social Studies, Project ID: CZ.1.07/2.3.00/20.0080, which is co-financed by the European Social Fund and the state budget of the Czech Republic, one of whose goals was to write a text with the above name. First, the proposed text reflects the characteristics of research approaches used in social work and the possibility of their teaching. Then focuses on putting research into the issue of the researcher's own capabilities, which allow to distinguish between the phenomenon and concept, between theoretical concepts and empirical experience.

Abstrakt: Příspěvek vznikl jako požadavek grantového projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií, číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, jehož jedním z cílů byla tvorba tohoto dokumentu. Předložený text nejprve reflektuje charakteristiky výzkumných přístupů používaných v sociální práci a možnosti jejich výuky. Následně se zaměřuje na uvedení do problematiky výzkumu vlastních schopností badatele, které umožňují rozlišovat mezi jevem a pojmem, mezi teoretickými koncepty a empirickou zkušeností.

Key words: interaction, integrated research, paradigm.

Klíčová slova: interakce, integrovaný výzkum, norma, paradigma.

Úvod

Cílem příspěvku je odpovědět na otázky spojené s výukou výzkumu sociální práci. Příspěvek vznikl v rámci realizace projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií, číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, jehož jedním z cílů bylo napsat text s výše uvedeným názvem. Obtížnost obsahové vyhovět názvu příspěvku však spočívá v okolnosti, že v zásadě nelze psát nic

jiného, než že „výzkum se učí výzkumem tak, že učitel badatel (nikoliv tedy teoretik) spolu se studenty realizuje konkrétní výzkumnou úlohu“.¹⁵

Výuka klasických výzkumných přístupů, tj. kvantitativního a kvalitativního, je spojena s obsahovými tezemi jednotlivých vyučujících. Otázkou proto je, jaký výzkum může být výzkumem vyučován, pokud by se nemělo jednat o triviality a popisování toho, co již bylo mnohokrát formulováno v nejrůznějších učebnicích tuzemské i zahraniční provenience. Navíc není možno předpokládat, že by v jednom příspěvku měl být popsán postup výuky výzkumného přístupu jak kvantitativního, tak kvalitativního. Proto odpovědi na první otázku: Výuka jakého výzkumu?, aby se nejednalo o triviální odpověď, je: Výuka tzv. integrovaného výzkumného přístupu.¹⁶ Odpovědi na druhou otázku: Jakým výzkumem může být integrován výzkumný přístup vyučován? je: Výzkumem vlastních schopností badatele, které umožňují rozlišovat mezi jevem a pojmem, mezi teoretickými koncepty a empirickou zkušeností.

Předložený text nejprve reflektuje charakteristiky výzkumných přístupů používaných v sociální práci a možnosti jejich výuky, následně se zaměřuje na uvedení do problematiky výzkumu vlastních schopností badatele.

1. Jaký výzkum?

Výzkumné přístupy používané v sociální práci a jejich výuka¹⁷

Kvantitativní výzkum a jeho výuka

Kvantitativní výzkum lze charakterizovat tzv. objektivností, tj. předpokladanou nestranností badatele, který není součástí výzkumného prostředí, spojenou s výzkumným problémem a měřitelností zkoumaných oblastí prostřednictvím vhodných indikátorů. Model standardně používá behaviorální psychologické paradigma¹⁸: podnět - chování, které se promítá do používání techniky, která je obvykle konstruovaným dotazníkem. Kvantitativní přístup je implicitně spojen s deduktivním, přesněji hypoteticko-deduktivním logickým principem, to znamená, že „fakta“ mohou být odvozena na základě aplikace obecné teorie nebo hypotéz převáděných na specifickou situaci. Hypotézy se promítají do předem formulovaných otázek prostřednictvím zjištění získaných například z pozorování, dotazníků či strukturovaných interview. Je proto možné testovat spekulativní „předjímanou“ teorii formulovanou do podoby hypotéz.

¹⁵ To znamená, že např. učitel, obdobně jako lékař chirurg vnučující operaci srdce, ukazuje studentům na konkrétní úloze či operaci, jakým způsobem používá vše, co umí, tedy vědomosti, dovednosti a kompetence pro vyřešení výzkumné úlohy, v případě lékaře k provedení operace tak, aby pacient byl uzdraven. Dá se říci, že kolik je lékařů, tolik je možností, jak operovat. Obdobné kolik je výzkumníků, tolik je možností, jak výzkum realizovat. Nebudeme předpokládat, že by existoval lékař učitel, který by nikdy neoperoval, obdobně nebudeme předpokládat, že by existoval výzkumník učitel, který by nikdy výzkum nerealizoval.

¹⁶ Viz např. Loučková 2001, 2010.

¹⁷ Termíny „výzkum“ a „výzkumný přístup“ používáme v textu jako synonyma.

¹⁸ Termín paradigma používáme ve dvou specifikacích, a to paradigma psychologické, dále paradigma metodologické, v němž můžeme upřesnit jednotlivé elementy, které paradigma v rámci výzkumného procesu diferencují (Loučková 2010:178).

Výuka v metodách a technikách orientovaných na kvantitativní výzkumnou strategii je aplikována v teorii a empirii výzkumné činnosti s akcentem na oblast sociální práce. Výuka studentů obvykle zahrnuje standardní témata: výzkum v sociálních vědách, rozlišení výzkumných strategií (kvantitativní, kvalitatívni), vztah teorie a empirie výzkumu, výzkumný cyklus výzkumné práce; projekt a jeho části; problémy a hypotézy, pojmy a konstrukty, znaky a proměnné; problematika operacionalizace, měření; populace, soubor cílový, základní a výběrový, reprezentativnost výběrových šetření; metody a techniky výzkumu v sociálních vědách, druhy metod a technik, pozorování jako základní výzkumná technika; interview, druhy, metodika vedení interview, dotazník a jeho funkce, druhy dotazníkových šetření; data v sociálně vědním výzkumu, vztahy jevů (fenoménů), fakt (dat), role výzkumníka, tazatele a respondenta; analýza dat, univariální analýza, bivariální analýza, sofistikované postupy analýzy dat a druhy výzkumů ve vědách o člověku včetně příkladů. Není možné, aby výuka byla realizovaná bez ohledu jak na praktické ukázky řešených úloh od vytvoření projektu konkrétní úlohy až po statistickou analýzu získaných údajů, jejich interpretaci a vnoření získaných zjištění do teorie, z níž byla úloha odvozena, tak na samostatné výzkumné úlohy řešené jednotlivými studenty, případně dvojicemi studentů.

Kvalitativní výzkum a jeho výuka

Kvalitativní výzkumný přístup lze charakterizovat subjektivností a významem, které zkoumaným tématům dávají lidé žijící/pracující v určitém prostředí, z něhož zkoumaná témata vystávají. Důležitým předpokladem pro dobré zvládnutí kvalitatívni výzkumu je schopnost strukturovaného myšlení. Badatel, který toto myšlení nemá, je zpravidla v kvalitatívni výzkumu přehlcen nepřehledným množstvím informací a neumí si s nimi poradit. Stejně je schopen v této situaci nestranně vyhledat skryté pravidelnosti a struktury, protože se mu mnohdy jeví chaoticky. Subjektivnost a význam zkoumaného tématu není spojen s osobou badatele, který není součástí výzkumného prostředí, ale osob pocházejících ze zkoumaného prostředí. Proto takový výzkum předkládá preteoretické otázky typu, jak je dané téma vnímáno a interpretováno zkoumanými osobami výzkumu, nikoliv badatelem. Implicitním předpokladem spojeným s kvalitatívni přístupem je použití induktivního logického principu pro budování teorie. Induktivní výzkumný proces začíná, obdobně jako v deduktivní strategii, výběrem tématu vhodného pro zkoumání. Avšak vybrané téma není odvozeno z již existující teorie, či hypotéz, ale ze sociální praxe, která je badateli zřejmá a může být upřesněna nebo definována z velké rozmanitosti sociálních kontextů. Opakovaným návratem badatele do zkoumaného prostředí jsou významy upřesňovány nikoliv z pozice badatele, ale z pozice osob zkoumaného prostředí.

Modelem pre-teoretických otázek typu: „Jak je svět vnímán? Jak je interpretován subjekt výzkumu?“ se snažíme proniknout do hloubky problému.

Čtyři charakteristiky kvalitatívni výzkumu¹⁹ jsou:

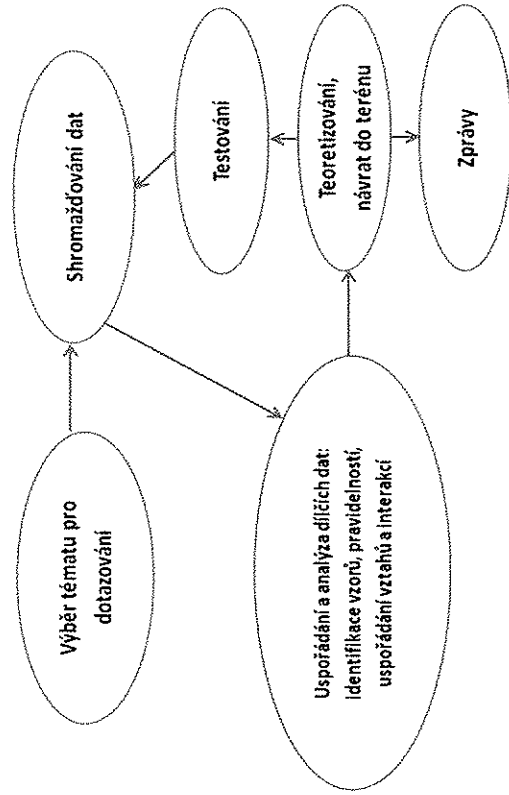
- Emický aspekt, tj. subjektivní dimenze, která zdůrazňuje zaměřenost na sdělovanou (ohlašovanou) zkušenost nebo vnímání výzkumného subjektu.
- Holistický aspekt, který představuje kontextualizovanou povahu výzkumného subjektu a prostředí.
- Techniky získávání dat, které obsahují pozorování, interview, lingvistickou a kulturní analýzu (Morse 1992).
- Teorie, která je odvozena induktivně nebo interaktivně; badatel se opakovaně přesouvá ze specifického subjektivního pozorování do obecných pojmů a tak tvoří teorii (Strauss, Corbin 1990).

Výzkumný model kvalitatívni výzkumného přístupu je uveden v diagramu 1 a odpovídající elementy metodologického paradigma v tabulce 1. Podstatou uvedeného vymezení je opakovaný návrat do zkoumaného prostředí s cílem získat další podrobnější zjištění, které kvalitatívni metody předpokládají (viz tabulka 1, řádek „metody“). Z tohoto důvodu jsou kvalitatívni výzkumy náročné zejména časově.

Tab.1: Elementy kvalitatívni metodologického paradigma

ELEMENTY	KVALITATIVNÍ
Epistemologie	Fenomenologické, konstruktivistické
Teorie	Induktivní konstrukce, diagram kvalitatívni výzkumu
Koncepty, tvorba dat, kritéria kvality výzkumů	Domény, kódy, textové údaje; vycházejí zásadně z dat; různá úroveň abstrakce, reflexivita, dokumentace, teoretické výběry a analýza negativního případu, citlivost ke sjednaným okolnostem, přenositelnost
Metody	Např. případová studie, interpretativní a fenomenologická, zakotvená teorie, etnografie, narativní analýza; diskurzivní analýza (promluva)
Úkoly	Např. sociální potřeby handicapovaných, děti ve školní třídě
Autority	Např. Dithley, Spradley, Denzin, Feyerabend, Strauss, Corbinová, Goffman

¹⁹ Loucková 2001:318, také 2010:47.

Obr. 1: Výzkumný model kvalitativního přístupu

Z metodologického pohledu je důležité rozlišit různé způsoby práce, které jsou i v současnosti chápány jako kvalitativní výzkum, ačkoliv se často jedná o dílčí aktivity, jejichž „společným jmenovatelem“ je pouze termín „kvalitativní“.

Kvalitativní technika

Výše uvedenému vymezení kvalitativního výzkumu potom nemůže odpovídat takový výzkumný přístup, v němž sice jsou používány kvalitativní (nenumerické) techniky pro zjišťování údajů a následnou práci s daty, ale liší se epistemologickou pozicí, která pro budování teorie induktivní logický princip nepoužívá. I tento přístup se často nazývá termínem „kvalitativní výzkum“²⁰. Takový přístup je implicitně spojen s deduktivním logickým principem, „kvanťativním“. V něm by mělo být možné ověřit spekulativní „předjimanou“ teorii formulovanou do podoby hypotéz prostřednictvím zjištění získaných například z pozorování a strukturovaných i polo-strukturovaných interview použitím standardních kritérií, která by měla být formulována rovněž předem. S formulací kritéria pro ověření hypotéz promítnutých do např. polostrukturovaného interview se v tomto přístupu zpravidla neseškáváme. Jestliže otázky pro polostrukturovaná interview jsou nesený zájem badatele o vyřešení „svého“ problému, protože je formuluje on sám předem, nikoliv komunikační partner zkoumaného prostředí, vytrácí se subjektivnost

²⁰ Dr. Paul Drew zabývající se kvalitativní metodologií a konverzační analýzou na Department of Sociology University of York v Anglii, požadoval striktní rozlišování epistemologických pozic. Kvalitativní technika používanou v tradičním metodologickém přístupu hypoteticko – deduktivním, považoval za zásadně „kvanťativní“ nudiči zkoumáním. Stejnou pozici zastává i autor standardní metodologické publikace Ntroslav Disman.

a význam přikládány těm tématům, které mohou být pro komunikační partnery klíčové. Použití kvalitativní techniky potom nemůže být kvalitativním výzkumem ve smyslu vymezení, které bylo uvedeno výše. Nerozlišení epistemologických pozic vede k nepochopení způsobu realizace výzkumných aktivit, k nejednoznačné roli teoretických východisek zpracovávaných v přípravné fázi výzkumu, rovněž k problémům týkajících se výzkumných souborů (a jejich velikosti) včetně problémů interpretačních a problémů spojených s hodnocením závěrečných zjištění podle jasných kritérií. Pokud není ve výuce zdůrazněno rozlišení, co je kvalitativní výzkum a co je specifikace používané techniky, nejen že studenti nejsou schopni řešit samostatné úlohy, ale nejsou schopni ohodnotit výzkumné úlohy řešené výzkumníky jinými.

Kvalitativní analýza dat

Analýza dat získaných některou z technik kvalitativního výzkumu bez možnosti opakovaného vstupu do zkoumaného prostředí je analýzou dílčí²¹ a nemůže být chápána jako kvalitativní výzkum v jeho celku. Z obecného pohledu by dílčí analýza při opakovaném vstupu do zkoumaného prostředí a při získání nových dat mohla být doplněna či změněna. Je řada výzkumných projektů, kdy je učitelům k dispozici jeden typ dat (záznamů) a tato data jsou analyzována různými metodami (např. biografií, etnografií, diskursivní analýzou, fenomenologickou analýzou). Získaná zjištění potom odpovídají na jiné otázky.

Kvalitativní výzkum může být vyučován až v situaci, kdy jsou studenti schopni rozlišit významy, které dávají jednotlivým tématům osoby náležející do zkoumaného, od významů konkrétní situací, které jim dává on sám. Jinými slovy, když student přestane posuzovat chování výzkumných osob jako komunikačních partnerů a je minimálně schopen popisovat to, co se děje, nikoliv to, co předpokládá, že se asi děje.

Výuka v metodách a technikách orientovaných na kvalitativní výzkumnou strategii obvykle seznamuje posluchače s kvalitativní metodologií a odpovídajícími metodami a technikami zkoumání. Jedná se jak o rovinu teoretickou (objasňuje principy), tak empirickou (jsou seznamování s konkrétními metodami zkoumání včetně prezentace již realizovaných výzkumů). Důraz je kladen na dovednost posluchačů vést relevantní pozorování a interview, které jsou nutnou podmínkou pro tvorbu dat v této výzkumné strategii. Obvykle zahrnuje témata: Teoretický (paradigmatický) a výzkumný rámec pro volbu postupů pro analýzu dat; úvod do kvalitativní strategie analýzy dat, rozlišení kvalitativní výzkumné strategie a kvalitativní techniky; charakteristiky kvalitativních výzkumů, rozmanitost metod a technik používaných v kvalitativní analýze dat, diagramy přístupů; interakce ve výzkumném prostředí a tvorba dat; pozorování a interview (základní nosné výzkumné metody), badatel a dotazovaný, principy při utváření výzkumné situace. Je řešena problematika autochtonního a heterochtonního přístupu, rovněž tvorba dat ve vybraných metodách kvalitativního výzkumu. Např. zakotvená - „grounded“ teorie obsahující: úvod do metody, procedury kódování (otevřené, axiální a selektivní), včetně příkladů. Dále etnografický přístup, zahrnující etnografické pozorování a interview, metodický postup ve dvanácti krocích. Rovněž je poskytováno seznámení s metodou biografie a narativními postupy, jakož i práce s dokumenty. Je důležité orientovat výuku na shody a rozdíly v uváděných výzkumných metodách, aby studenti byli schopni rozlišit

²¹ Je pouze jednou z charakteristik uvedených v začátku této části.

výhody a nevýhody použitých metod podle toho, zda ta či ona metoda umí odpovédět na limi položenou výzkumnou otázku.

Integrovaný výzkum a jeho výuka

Integrovaný se od jednostranných, tedy výše uvedených výzkumných modelů, liší tím, že bere v úvahu dynamický systém lidí jako živých bytostí, které struktury systému nejen reprodukuji, ale i průběžně mění. Liší se způsobem tvorby dat, metodickým systematickým zaplavením interakčních situací a analytickým zpracováním získaných údajů. Klíčovým rozlišením od jednostranných přístupů je pro výzkumné aktivity, které jsou realizované v rámci integrovaného přístupu, použití integrovaného psychologického paradigma „prožívání - vědění (o prožívání) - jednání“ v procesu získávání zdrojových údajů a následně tvorby dat, které je uplatňováno ve všech výzkumných situacích na všechny účastníky výzkumu, i na badatele jako jeho součást. Jedná se o použití triády, která je analogií prostoru. Zatímco pokud použijeme paradigma dvády, „podnět - chování“, jedná se o analogii roviny, nikoliv prostoru. Odtud vyplývá, že prostorové údaje můžeme promítnat do roviny, pokud nám technické možnosti nedovolí používat holistické informace. Avšak z roviny či dvády nelze vytvořit bez přidání další dimenze prostor, tedy triádu. Proto integrovaný výzkum nemůže být chápán jako výzkum kvalitativní, resp. tzv. „smíšený“, v němž jsou kombinované (postupně, sukcesivně, případně i paralelně) přístupy kvantitativní a kvalitativní v dílech výzkumných segmentech širších výzkumných projektů, případně i v jedné výzkumné úloze.²² Integrovaný výzkum získává a používá ve všech interakčních situacích se zkoumanými jednotlivými informacemi záznamy o výzkumném interakčním kontextu. Je používán zejména v případech kdy z dalších informačních zdrojů z jedné výzkumné situace mohou být zjištěny potenciální rozdíly ve vnímání zkoumaného problému jednak dotazovanými osobami a jednak pozorovateli interakce. Záznamy interakcí slouží k metodickému vyhledání potenciálních disproporcí ve vnímání problému všech participujících na výzkumném šetření v rámci metodicky získaných dat. Jinými slovy metodologii integrovaného společenskovědního výzkumu lze použít v situacích výzkumné interakce při získávání primárních výzkumných údajů od všech účastníků jedné sociální události v terénním výzkumném prostředí. Tato metodologie je vhodná právě pro řešení témat např. jednání sociálních pracovníků, jednání specifických cílových skupin, motivace k povolání apod.

Je však legitimní výstupy integrovaného výzkumu popisovat tradičními technickými prostředky (standardními zprávami kvantitativních i kvalitativních výzkumů). Ale vždy je možné specifické údaje, k nimž můžeme mít přístup díky použitému integrovanému paradigma, vhodným a argumentovaným způsobem využít. Jedná se zejména o záznamy interakcí jak v modelu kvantitativního, tak i kvalitativního přístupu a jejich následně využití či zahrnutí do interpretací. Proto integrovaný výzkumný přístup je schopen standardní výzkumy obohatit o další poznatky, které jsou na základě badatelelem povšimnutých jevů zaznamenávány. Je dovedností konkrétních výzkumníků, jak dále je využijí pro formulování adekvátních interpretací.

²² K tomuto pojetí přispívají publikace, které připravovali a přejímají částí prací zahraničních autorů, aniž by principy integrovaného výzkumu byly autory publikací vyzkoušeny. Odkazujeme na model smíšeného výzkumu vypracovaný se např. v knize Herdla (2005), který neodpovídá (a ani nemůže odpovídat) integrovanému výzkumnému přístupu, neodkazuje na klíčového psychologického paradigma, které je v integrovaném výzkumu používáno.

Pokud budeme hledat analogii tohoto přístupu v zahraniční literatuře, nenajdeme ho, protože integrované psychologické paradigma formuloval český autor M. Fryba²³. V zahraniční literatuře toto „nové“ paradigma k dispozici není. Oprávněnost uvedení tohoto paradigma vychází z pragmatické aktivity, která je spojena s výzkumem a empirickou zkoušeností spojenou s poznáváním světa („vnějšího i vnitřního“), jak bude argumentováno následně.²⁴ Zdrojem integrovaného výzkumného přístupu jsou rovněž formy vědění odkazující na poznatky kvantové fyziky, teorie pole, kybernetiky, sémiotiky apod.²⁵ Badatelé integrované paradigma používají intuitivně, o jeho používání pouze nevědí. Varianty ve smyslu ekvivalentních formulací paradigma si uvědomují ti badatelé, kteří terénní výzkumy přímo realizují, případně tomuto způsobu výzkumu dobře rozumějí.²⁶

Výzkumný model integrovaného přístupu je uveden v diagramu 2 a odpovídající elementy metodologického paradigma v tabulce 2.

Tab. 2: Elementy integrovaného metodologického paradigma

ELEMENTY	INTEGROVANÉ
Epistemologie	Konstruktivistická
Teorie	Systemický přístup, diagram integrovaného výzkumu
Koncepty, tvorba dat, kritéria	Proměnné, kódy – dle výzkumné fáze; interaktivní tvorba dat; možnosti dle jednostranných strategií, vyhledání problémových potencialit, sociální změna, vyřešení problému
Kvality výzkumů	Např. výzkum jednání, teorie sociálních reprezentací
Metody	Např. marginální skupiny v podniku, situace seniorů, vnímání terminálního onemocnění
Úkoly	
Autority	Např. Lewin, Maturana, Bateson, Watzlavick, Fryba

²³ Paradigma bylo autorem zveřejněno minimálně v r. 1995 jeho habilitační přednáškovou v Brně, tak v dalších publikacích.

²⁴ Integrované paradigma je empiricky přístupné každé osobě a důvod ho ve výzkumu nepoužívat může být spojen se skutečností, že ti, kteří ho použijí, nemohou odkázat na žádnou zahraniční autoritu, pouze na tuzemské autory (Fryba 1995; Hájek 2002; Hájek 2008; Loučková 2010; Němcová 1995 a 1996), nebo na vlastní zkušenost (aťkoliv autor paradigma M. Fryba žije ve Švýcarsku, kde dlouhodobě profesně působí).

²⁵ Loučková 2001:318, také 2010: 47.

²⁶ Např. Poruba, s. 85, uvádí: „... zaznamenávají, pochopí a následně interpretují...“. Vyroek je ekvivalentní integrovanému výzkumnému paradigma, aniž by bylo explicitně formulováno.

2. Jakým výzkumem?

Výzkum vlastních schopností výzkumníka

Použití integrovaného výzkumného přístupu vyžaduje specifické dovednosti a kompetence, které lze trénovat. Výzkum vlastních schopností badatele, přesněji jeho vlastní myslí, se děje prostřednictvím specializovaných postupů dlouhodobě rozvíjejících jejich všímavost a vzhled, obojí zaměřené na prožitkovou skutečnost. Klíčovou okolností je, aby byli studenti/badatelé schopni rozlišovat, co je v daném výzkumném kontextu „slovo“ (název jevu, pojmovou konstrukci, teorii) a co je skutečnosti (událostí, jevem, empirií, realitou).

Proč je trénink všímavosti a dalších schopností badatele důležitý? Výzkumný pracovník, který jde do terénu provádět rozhovor nebo pozorování, může použít pro záznam interview nahrávací zařízení, záznamový arch či dotazník, v zásadě jakékoliv další pomůcky. Ale to, co by vždy měl použít, je jeho vlastní mysl.

Jak by ji měl použít? Pokud chceme použít nahrávací zařízení jako výzkumný nástroj, v první řadě bychom měli zjistit, zda je připraveno na začátku či na vhodném místě, od kterého chceme nahrávat. Zda je zajištěna správná hlasitost, zda nesmažeme něco předchozího apod. Pokud začneme používat svou mysl, měli bychom udělat také něco obdobného pro její správné vyladění. Pokud se chystáme použít pravítko, měli bychom zkontrolovat, zda není pokroucené. Obdobně bychom měli zjistit, zda mysl není „pokroucená“. Pokud budeme měřit látku na šaty, musíme se přesvědčit, zda metr není špinavý atd. Když budeme používat svou mysl tak, aby se na něco dívala, aby se odivala na skutečnost, měli bychom zkontrolovat, zda sami nemáme mysl znečištěnou představami, vzpomínkami, vlastními problémy, bloumáním apod. Protože když přijdeme k nějaké sociální události se znečištěnou myslí, vídění skutečnosti bude pokroucené. Rovněž bychom měli zjistit, zda je naše mysl na výzkumnou situaci vyladěna. Intencionální vědomí je faktor myslí, který se v prostoru myslí skutečně odehrává. Trénovaná mysl si může povšimnout záměrný jako pohyby či ladění myslí a jako takové je následovat, případně nevhodné záměry opustit.

Základní účinnou metodou, kterou je mysl možno vyladit ke všímavosti, je „kotvení ve skutečnosti“²⁹. Jsou čtyři různé roviny skutečnosti, proto je instruováno čteno zakotvení. Vycházíme ze zakotvení v tělesně prožívané skutečnosti, v té skutečnosti, kterou aktuálně prožíváme pomocí svých pěti smyslů. Toto je nejdůležitějším zakotvením. Druhým zakotvením je zakotvení v cíli, který si klademe, případně v dalších cílech a v jejich smyslu. Provádíme ho tak, že si necháme vybavit, co nás napadá za otázky: „Co chci?“, „Co chci v životě vůbec?“, „A co chci právě teď?“, „Jaký je smysl toho, co tady dělám?“. Pro kompetentní zvládnutí výzkumných aktivit je nutným předpokladem jednak zakotvení v tělesné skutečnosti, naše orientace zde a nyní pomocí pěti smyslů, jednak zakotvení ve smyslu budoucích cílů, které jsme schopni si zde a nyní formulovat ve své myslí. Třetím zakotvením je zakotvení v nosných mezilidských vztazích. Jde jak o vztahy k druhým

²⁹ Poznáváme, že metoda kotvení ve skutečnosti pro anglické prostředí formulovaná jako metoda „přítit ke svým smyslům“ byla instruována v Canterbury magisterském studiu, byla přijata s nadšením a velmi pozitivně. V ČR Německu či Švýcarsku je metoda známa pod názvem „Máte všech pět pohromadě?“. Autorem metody je švýcarsko-český psycholog M. Fryba, který in přední práci pro účastníky semináře „Některé dovednosti zvládnutí života“ dne 15. 11. 1994 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Učitelé, kteří ji používají, ji samozřejmě modifikují s ohledem na výukové prostředí a skupinu posluchačů.

vznikání zvýznamněním těch klíčových stádií, která mohou být zaznamenána každým výzkumníkem, který je zakotven v prožívané skutečnosti, nikoliv v poznání získávaném pouze prostřednictvím pojmů. Proces podmiňného vznikání je uveden v diagramu 4.²⁸

Z diagramu vybíráme stádia, která odpovídají integrovanému paradigmatu „prožívání – vědění o prožívaném – jednání“, a to stádia umístěná nad a pod šipkou vpravo: „vědění“ reprezentující „vědění o prožívaném“ a „mysl a tělo“ reprezentující „prožívání“, dále stádia „zrod“ reprezentující „jednání“ umístěný na opačné straně diagramu 4. Je zřejmé, že v procesu poznávání skutečnosti dochází k interakcím vždy (v prožívání jako interakci myslí a tělesnosti badatele), jde o úroveň uvědomění si probíhajících interakcí, což vyžaduje trénink, avšak stádia odpovídající integrovanému paradigmatu lze zaznamenat vždy. Důležité je, že vědomě používání integrovaného paradigmatu umožňuje rozlišování slova (teoretických pojmů, konceptů, představ badatele apod.) a skutečnosti (empirie, které těmto pojmům odpovídají, v izomorfním slova smyslu, významu komunikačních partnerů, dotazovaných osob).

Integrovaný výzkumný přístup bere v úvahu okolnost, že badatel v interakci s empirií vždy způsobuje změnu zkoumaného předmětu, jevu či procesu a tato změna je reflektována. Data jsou vytvářena prostřednictvím integrovaného paradigmatu popisováním, interpretací a zobecňováním na základě pozorování resp. interview. Pomocí takto vytvářených dat lze budovat teorie v interakci mezi jevy a pojmy, kde interakce je chápána jako dynamický systém. Jinými slovy operace prožívání, vědění a jednání badatele kvalitativně definují psychologická fakta, kterými jsou vytvořená data a tato data se mohou dále zpracovávat kvalitativními (ale i kvantitativními) metodami. Volba integrovaného výzkumného přístupu s převahou kvalitativních (nebo kvantitativních) postupů se děje na základě rozhodnutí o přijetí konkrétní epistemologické pozice podle výzkumného záměru.

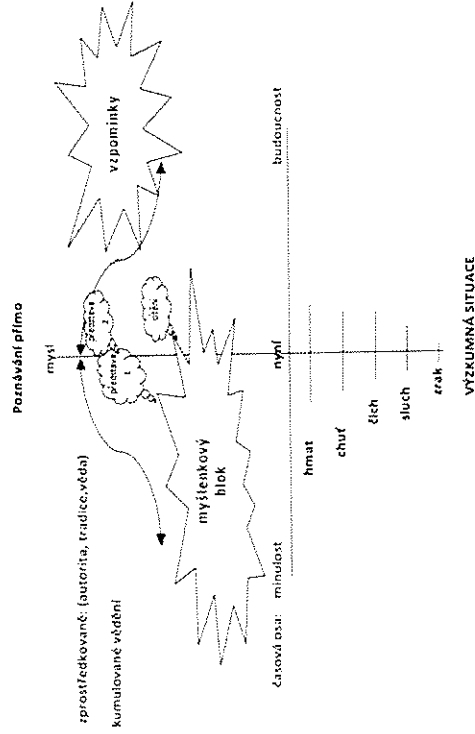
Výuku integrovaného výzkumu lze realizovat za předpokladu, že jsou badatelům - učitelům velmi dobře známé obě jednostranné výzkumné strategie (kvalitativní, kvantitativní) a v rámci integrovaného výzkumu mohou jednu převažující také dovedně používat. Zvolená převažující výzkumná strategie bude obsahovat všechny okolnosti, které jsou jednostranné strategií vyžadovány. Změna nastává prostřednictvím rozšíření vědomostí, dovedností a kompetencí, které jsou získané technikami (zejména psychologickými) umožňujícími rozlišení slovních konceptů a empirických jevů, které označujeme slovem skutečnost. Skutečnost se nedá vymyslet, skutečnosti si lze povšimnout a následně s ní adekvátně pracovat.

²⁸ Podmiňné vznikání vylučuje abduktivní jako psychologického systému tvůrčího v publikaci Fryba 1995. Jednotlivá stádia jsou formulována v českém jazyce a v jazyce páli.

lidem, které známe a kteří jsou nám sympatičtí, tak i k lidem, se kterými máme problémy. Čtvrté zakotvení je institucionální. „Kam jsem se zapsal?“, „Na kterou fakultu?“, „Do které strany?“ a podobně. Jedná se o institucionální zakotvení, které je definované institucemi, v jejichž rámci děláme, co je od nás očekáváno. Každá instituce vysvětluje skutečnost jiným věděním za jinými účely. Pokud v situaci všimání si pohybů myslí dojde ke komplikacím, např. nepřijemným prožitkům, vracíme se zpět ke svým smyslům a prostřednictvím doteků lze myšlenkové procesy zastavit. Po dovedném zvládnutí „kotvení ve skutečnosti“ mohou následovat instrukce, které všímavost metodicky rozvíjejí.

Poznávání je procesem, jehož výsledkem je poznávání. Poznáváním může být jev, věc, pochopení sociální události, tedy pochopení konkrétní výzkumné situace. Poznávání a poznávání probíhá jako duální proces. Proces poznávání je propojen s jeho výsledkem. Všimání si procesu poznávání a poznávajícího v prostoru učebny je pro trénování všímavosti jistě jednodušší než v reálném výzkumu, kdy je výzkumník zahlezen řadou jevů, které není schopen eliminovat, pokud nemá specifické nadání případně nebyl trénován systematicky. Lze si povšimnout, jak dalece je konkrétní výzkumná situace překryvaná nejruznějšími koncepty či představami, které brání jasnému vidění toho, co se aktuálně děje. Problémem může být, že badatel o jevech, které mu brání vidět situaci jasně, ani vědět nemusí, viz obr. 5.

Poznávání a poznávající - proces a výsledek

Obr. 5: Kotvení ve skutečnosti

Co je potřebné vyučovat a tudíž kultivovat nejříve? To, co je skutečnost a jak je možné se ve skutečnosti zakotvit. Teprve potom následuje kultivace schopností badatele, zejména faktorů řídicích schopnosti mysli, tedy schopnosti sebeřízení, jejichž cílem je možnost pronikat hlouběji pod povrch zkoumaných věcí, jevů, procesů. Jedná se o pět nejdůležitějších schopností, z nichž klíčovou je všímavost, která umožňuje rozlišení slova a skutečnosti jako aspektu reality označeného tímto slovem, tedy teoretických pojmů a empirických jevů. Z dalších faktorů se jedná o schopnost soustředění, která umožňuje setrvání u předmětu bádání dlouhou dobu bez odklání a třeškání. Zejména v situaci zaznamenávání interakcí může vykultivované soustředění zamezit odbíhání k vlastním původně nerefléktovaným představám či předpokladům. Z dalších řídicích schopností se jedná o schopnost usíli, která vyvažuje soustředění a zajišťuje vytrvalost a dokončení úlohy. Schopnost důvěry rozvíjí vlastní schopnosti badatele ke zvládnutí úkolu. Schopnost moudrosti souhrnu zajišťuje poznání skutečnosti. Zvyšuje poznání souvislostí, adekvátní interpretace reflektující představy badatele a zjištění získaná z interakcí v terénu.

Každý výzkum je výzkumem integrovaným, jestliže je zaměřen na poznávání sociální skutečnosti v celém kontextu; jestliže jsou vedena relevantní interview a současná pozorování výzkumného kontextu (prostředí, osob přítomných či zmiňovaných); jestliže jsou rozlišována sdělení komunikačního partnera od (i vnitřních) komentářů badatele, tyto události jsou systematicky zaznamenávány a pro tvorbu dat je použito integrované paradigma.

Principy integrovaného výzkumného přístupu byly v akademickém roce 2012/2013 mnohdy vyučovány v průběhu tří samostatných seminářů doktorského studijního programu v rámci dílčí části projektu: „Role výzkumníka v různých typech výzkumu.“ Na seminářích se ukázala velká obtížnost, která je spojena s pochopením a následným použitím integrovaného výzkumného psychologického paradigma zvláště pro ty studenty, kteří jsou zvyklí výzkumné postupy pouze teoreticky studovat. Používání integrovaného výzkumného přístupu je založeno na metodicky rozvíjeném sebe-zkušenostním pojetí, neboť nemůže být pochopeno pouze prostřednictvím studia textů. Použití integrovaného paradigma je závislé na osobním nadání studentů - výzkumníků a jejich schopnostech a dovednostech vidět jevy, s nimiž mohou být výzkumníci v reálných výzkumných situacích konfrontováni vzhledem k osobní rovině kultivace schopností a dovedností jednotlivých studentů - výzkumníků.

3. Závěr

Cílem výzkumů ve vědách o člověku je poznání předmětu výzkumu včetně odpovídajícího kontextu. Poznání prostřednictvím integrovaného výzkumu vede k respektu ke skutečnosti takové, jaká je, zahrnuje a reflektuje interakce, které se v průběhu výzkumných aktivit mění, jinými slovy udržuje kontakt s měnící se skutečností. Integrovaný výzkum obohacuje standardní kvantitativní a kvalitativní výzkumné postupy a je budoucností výzkumných postupů ve vědách o člověku.

Literatura:

- Disman, M. (1993) *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Univerzita Karlova.
- Fryba, M. (1995) *Psychologie zvládání života*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hájek, K. (2002) *Tělesně zakotvené pražívání*. Praha: Karolinum.
- Hendl, J. (2005) *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- Hvtych, R. (2008) *Smrt a nesmrtečnost*. Praha: Triton.
- Loučková, I. (2010) *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON.
- Loučková, I. (2001) Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis*, vol. 37, no. 3, s. 313-328.
- Morse, J.M. (1992) *Quantitative health research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Němcová, M. (1995) *Individuální a sociální reprezentace v psychotopu*. Dičí výzkumná zpráva grantového projektu GAČR č. 406/95/1329. Brno: Masarykova Univerzita.
- Němcová, M. (1996) *Sociální reprezentace psychiatrie, psychiatrické léčby a lidských práv pedopsychiatrických pacientů a jejich rodičů*. Přednáška pro 17. celostátní sympozium Duševní zdraví dětí a mládeže v Brně, 22. a 23. listopadu 1996.
- Poruba, J. (2012). Bieda (nielen) post-socialistických humanitných vied alebo prečo vlastne robiť kvalitatívne výskumy? [Abstract]. *Zborník abstraktov a program konferencie*, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Bratislava, 23. – 24. Január 2012.
- Strauss, A.; Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory, Procedures and Techniques*. London: Sage

INSTITUCIONÁLNÍ SBORNÍK
FAKULTY SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
OSTRAVSKÉ UNIVERZITY V OSTRAVĚ

Kolektiv autorů:

Prof. Dr. Dr. h. c. Detlef Baum; prof. PhDr. Jan Keller, CSc.; doc. RNDr. Ivana Loučková, CSc.; Mgr. Eva Nedomová; Mgr. Ing. Iva Tichá

Recenzenti:

doc. PhDr. Jelena Petrucijová, CSc.

Mgr. František Znebežánek, Ph.D.

doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.

Místo a rok vydání: Ostrava 2014

Jazyková korektura:

Jazyková korektura nebyla provedena, za jazykovou stránku odpovídají autoři

Vydavatel: Ostravská univerzita v Ostravě

Vydání: první

Počet stran: 73

© Detlef Baum, Jan Keller, Ivana Loučková, Eva Nedomová, Iva Tichá, 2014

© Ostravská univerzita, 2014

ISBN 978-80-7464-539-6